

Prażródło kultury europejskiej – o możliwościach rekonstrukcji kultury i języka indoeuropejskiego**

Kulturowo podział między Wschodem a Zachodem był istotną
cechą ludzkiej historii [...] Genetycznie ten podział był
chwilowym wybrykiem geografii i czasu

Olson 2003: 160

Wschód, tak często kojarzony z Orientem, stanowi niewątpliwie istotny i nieodłączny element naszej cywilizacji. W wyobraźni europejskiej oba terminy – Wschód i Orient – tworzą przestrzeń zamieszkaną przez ludzi posiadających odrębną od europejskiej kulturę, odmienne, choć w różnym stopniu, języki i religie. Wprawdzie kontakty Europy z Orientem czy też Wschodem sięgają czasów odległych, lecz naukowe zainteresowanie Europejczyków tym obszarem wiąże się przede wszystkim z epoką kolonializmu, kiedy to ukształtowała się postawa badawcza zwana orientalizmem¹. Panowanie mocarstw europejskich w koloniach zamorskich poprzez podejmowane próby „oswajania”² Orientu przyczyniło się do dalekosiężnych zmian społecznych, kulturowych czy ekonomicznych na tych obszarach³. Oddziaływanie nie było jednak jednostronne, gdyż

* katarzyna.tulak@gmail.com

** Pragnę wyrazić wdzięczność Profesor Jadwidze Pstrusińskiej za istotne konsultacje podczas pisania tego artykułu.

¹ Zob. Said 2005.

² Terminem tym posłużył się w *Orientalizmie* Edward Said, odnosząc go do naukowej działalności sir Williama Jonesa w Indiach. Ów badacz „natychmiast po przybyciu na miejsce [do Indii] rozpoczął własne studia, których celem było schwywanie, uwięzienie i oswojenie Orientu, aby w ten sposób zmienić go w dziedzinę nauki europejskiej” (Said 2005: 126–127).

³ Oczywiście nie wszystkie zmiany były pozytywne i mile widziane przez miejscowe społeczeństwo.

zdobywana przez europejskich badaczy wiedza dotycząca kultury, sztuki, literatury Orientu odnalazła wielu zwolenników chociażby na gruncie europejskiej humanistyki. O szerokim wpływie idei wschodnich na europejskie świadczy na przykład obszerna literatura poświęcona wpływom orientalnym w literaturze, sztuce czy filozofii Europy.

Niewyczerpaną skarbnicą idei filozoficznych i religijnych, motywów i gatunków literackich, wzorców artystycznych stały się dla humanistów europejskich Indie. Niemniej jednak szczególne miejsce wśród humanistycznych dziedzin nauki należy przypisać językoznawstwu, które poprzez badania nad starożytnym językiem Indii – sanskrytem – wykazało, iż z pozoru odrębne kręgi kulturowe Europy i Indii są ze sobą w rzeczywistości spokrewnione. Literatura naukowa nieczęsto wspomina, jak ważnym odkryciem dla kształtowania świadomości europejskiej oraz europejskiej myśli humanistycznej było odkrycie podobieństw pomiędzy sanskrytem a na przykład łaciną czy greką. Rozważania dotyczące tych zagadnień wydają się istotne, ponieważ w ciągu ostatnich kilku dziesięcioleci rozwinęła się nowa dziedzina nauki – genetyka populacyjna, która zmusza nas do zweryfikowania posiadanej wiedzy zarówno na temat przeszłości i pochodzenia Europejczyków, jak i powiązań między ludami Eurazji. Już obecnie badania genetyczne odgrywają znaczącą rolę w rozważaniach historycznych czy archeologicznych. Wykorzystanie ich dla celów współczesnej humanistyki, uzasadnione potrzebą dążenia do większego obiektywizmu wymaga obrania przez naukowców nietradycyjnej, interdyscyplinarnej drogi dociekania wiedzy o naszej przeszłości, także w obrębie językoznawstwa.

Język sanskrycki, niezależnie od swej starożytności, ma wspianiałą strukturę; doskonalszą niż greka, obfitszą niż łacina i bardziej kunsztownie wyrafinowaną niż oba te języki razem wzięte, jednakże posiada silniejsze podobieństwo do nich obu, zarówno w źródle słów, jak i w formach gramatycznych, niż mogłoby to wynikać z przypadku, tak silne, że żaden filolog nie mógłby badać wszystkich trzech razem nie wierząc równocześnie, że pochodzą z tego samego źródła⁴.

Te często cytowane słowa autorstwa sir Williama Jonesa⁵ (1746–1794) uznać można z całą pewnością za kamień milowy językoznawstwa europejskiego, w znacznej bowiem mierze zainicjowały rozwój badań nad językami Eurazji oraz przyczyniły się do rozwoju szeregu nauk związanych z tak zwaną tematyką indoeuropejską. Zapoznanie Europy z sanskrytem oraz z literaturą językoznawczą Indii stanowiło jeden z głównych czynników, obok teorii ewolucji Darwina,

⁴ Tłumaczenie za: Said 2005.

⁵ William Jones – angielski orientalista, założyciel Royal Asiatic Society w Kalkucie oraz czasopisma „Asiatic Researches”, na łamach którego wiele miejsca poświęcał badaniom porównawczym sanskrytu i języków klasycznych; wielki popularyzator sanskrytu w Europie. W latach 1783–1794 sędzia Sądu Najwyższego w Kalkucie (Frederic 1998: 396).

jakie złożyły się na kształtowanie na początku wieku XIX językoznawstwa historyczno-porównawczego. Co więcej, uczeni europejscy, którzy w tym czasie zdobywali wiedzę o językach i powiązaniach między nimi, chętnie korzystali z metod opisów mowy stosowanych przez klasycznych indyjskich gramatyków, takich jak Panini⁶ czy Patańdzali⁷ (Milewski 1975: 34). Zaopatrując w ten sposób prowadzone dotychczasowe rozważania w wypracowaną metodologię badawczą, sprowadzali je na poziom systematycznej nauki. W 1808 roku Friedrich Schlegel opublikował pracę „O języku i mądrości Hindusów”, w której wiele miejsca poświęcił zarówno kulturze, jak i badaniom nad językiem. Istotne w jego rozważaniach są pewne innowacje z zakresu lingwistyki, które miały charakter głównie metodologiczny. Jedną z ważniejszych zasad obranych przez autora, a kierującą od początku rozważaniami językoznawców historycznych, był nacisk na badanie wewnętrznej struktury języka. Kolejne zadanie, jakie obrał sobie Schlegel, wiązało się natomiast z wykorzystaniem gramatyki porównawczej w celu budowania genealogii języków (Lehmann 1995: 27). Kulturą Indii, a dokładniej lekturą i przekładami tekstów sanskryckich zajmował się również niemiecki uczoney Franz Bopp. Jednakże uznanie w kręgach naukowych zyskał nie dzięki swym tłumaczeniom, ale publikacji z zakresu językoznawstwa porównawczego. Wydana w 1816 roku książka Boppa *O systemie koniugacyjnym sanskrytu w porównaniu z systemem greckim, łacińskim, perskim i germańskim* stała się, wraz z *Gramatyką niemiecką* Jakoba Grimma, fundamentem gramatyki historyczno-porównawczej oraz studiów indoeuropejskich, które od tego czasu zaczęły rozwijać się bardzo intensywnie. Już na początku XIX wieku publikowano prace poświęcone bardziej szczegółowym zagadnieniom z zakresu lingwistyki, takim jak etymologia oraz fonologia języków indoeuropejskich⁸. Będąc pod wpływem teorii ewolucji dominującej w ówczesnym, to jest dziewiętnastowiecznym paradygmacie naukowym, uczeni zwrócili swoje zainteresowanie w kierunku rekonstrukcji języka praindoeuropejskiego. Niewątpliwe zasługi

⁶ Panini (IV w. p.n.e. / I w. p.n.e. [?]) – sławny gramatyk sanskrytu pochodzący z Śalatali, uważany za ojca literatury i języka sanskryckiego. Jego podstawowe dzieło *Aṣṭādhyāyī* pozostaje najbardziej znanym tekstem dotyczącym gramatyki sanskryckiej. Traktat Paniniego złożony jest z 4 tysięcy sutr i przeznaczony do przyswojenia pamięciowego. Prócz precyzyjnego opisu prawideł gramatyki sanskryckiej Panini podaje w swym dziele zasady formowania słów, listy pierwiastków słownych, stosuje też wyrafinowany system skrótów. Liczni autorzy poświęcali jej obfite komentarze, tworząc w ten sposób odrębną szkołę studiów nad sanskrytem (Frederic 1998: 116).

⁷ Patańdzali (II w. p.n.e. [?]) – filozof hinduski i gramatyk sanskrytu, autor *Wielkiego Komentarza (Mahābhāṣya)* do gramatyk Paniniego oraz innych komentarzy do dzieł Katjajany (Frederic 1998: 125).

⁸ August Popp (1802–1887) podjął szeroko zakrojone badania nad indoeuropejską etymologią (1833–1836), których wyniki zostały opublikowane w dziesięciu woluminach w latach 1859–1876. Z zakresu fonetyki indoeuropejskiej wiele prac wydał Ernst Brücke (Lehmann 1995: 29).

w tej materii należy przypisać tak zwanym młodogramatykom⁹, których teza o bezwyjątkowości praw głosowych oraz teoria analogii w dużej mierze przyczyniły się do określania rodzin językowych, a także pokrewieństwa między językami. Szeroko zakrojone naukowe prace językoznawcze, jakie rozpoczęto w XIX wieku, zaowocowały ogromną ilością opracowań poświęconych zarówno zagadnieniom z dziedziny gramatyki historyczno-porównawczej, jak i opisujących poszczególne języki i powiązania między nimi w obrębie nie tylko rodziny indoeuropejskiej, ale również mniejszych jednostek. Warto odnotować, iż języki Subkontynentu Indyjskiego, te używane obecnie i w starożytności, do czasów współczesnych stanowią przedmiot zainteresowania europejskich humanistów, natomiast ich opisy i rozważania nad problematyką z nimi związaną można odnaleźć w obszernej literaturze powstałej właśnie w kręgach naukowych Europy.

O dużym zainteresowaniu europejskiej myśli humanistycznej tematyką dotyczącą zagadnień związanych z istnieniem tak zwanej językowej rodziny indoeuropejskiej świadczą liczne dzieła poświęcone nie tylko językom, ale również kulturze ich użytkowników¹⁰. Jedną z pierwszych prac systematyzujących badania nad kulturą ludzi posługujących się językami dawnymi był wydany w 1845 roku esej Adalberta Kuhna *On the History of the Indo-Germanic People in the Most Ancient Times*. Publikacja ta, opisująca kulturę tak zwanych Indoeuropejczyków przed rozpadem ich wspólnoty, na podstawie danych językowych zawartych w zrekonstruowanym leksykonie praindoeuropejskim, była zaledwie początkiem rozważań nad kulturą i pochodzeniem domniemanej wspólnoty, z której mają wywodzić swój rodowód współcześni Europejczycy i niektórzy Azjaci. Wkrótce potem, pod koniec wieku XIX, opublikowana została praca Otona Schradera *Prehistoric Antiquities of the Aryan Peoples. A Manual of Comparative Philology and the Earliest Culture*, prezentująca zarys indoeuropejskiej społeczności, który według Winfreda P. Lehmana można nazwać opisem antropologicznym. Autor tej publikacji jako pierwszy oparł swoje hipotezy na trzech źródłach: danych językowych, historycznych opartych na zachowanych tekstach takich jak Wedy czy Awesta oraz na odkryciach archeologicznych. Trzeba jednak podkreślić, że ówczesnym badaniom archeologicznym brakowało uporządkowania oraz stosownej metodologii i dopiero początek wieku XX przyniósł nową jakość w tej dziedzinie rozpoczynającą planowe i systematyczne prace badawcze (Lehmann 1996: 259).

Odnalezienie pokrewieństwa pomiędzy językami Europy i Indii oraz prowadzone nad nimi i nad kulturą ich użytkowników badania prowadziły uczonych

⁹ Młodogramatycy to nazwa odnosząca się do przedstawicieli (A. Leskien, K. Brugmann, H. Paul) lipskiej szkoły lingwistycznej z końca XIX wieku, która wypracowała między innymi naukowe podstawy metody historyczno-porównawczej w językoznawstwie.

¹⁰ Chociażby wspomniany już pionier badań nad sanskrytem sir William Jones – wszechstronny prawnik zwany także „niekwestionowanym założycielem orientalizmu” (Said 2005: 127–128) – w swych rozprawach poświęcał wiele miejsca kulturze Hindusów (Lehmann 1995: 27).

do tworzenia coraz liczniejszych hipotez, między innymi tych związanych z zagadką istnienia praojczyzny rodziny indoeuropejskiej oraz samego prajęzyka. Od drugiej połowy XIX wieku europejska nauka humanistyczna stała się źródłem wielu koncepcji dążących do rozwiązania tego problemu. Najważniejsze z tych hipotez prezentuje zarówno artykuł Jadwigi Pstrusińskiej *O mnogości idei na temat Praindoeuropejczyków* (2002, 2005), jak i Edgara C. Polomé *Some Thoughts about the Indo-European Homeland* (2002). W niniejszym artykule przedstawione zostaną w zarysie jedynie główne nurty owych rozważań nad zagadką praindoeuropejską, a także wskazane przez znawców tej materii przyczyny niedoskonałości i niekompletności istniejących koncepcji.

Od samych początków poszukiwanie praojczyzny ludów indoeuropejskich opierało się na danych zawartych w artefaktach językowych oraz w rekonstruowanej formie języka praindoeuropejskiego, na podstawie których uczeni budowali koncepcje dotyczące kultury użytkowników języków wymarłych. Powszechne uznanie homogeniczności języka praindoeuropejskiego, a także postrzeganie jego leksykonu jako wystarczającego źródła wiedzy na temat kultury, wędrówek tego ludu oraz lokalizacji praojczyzny zaowocowały wielością hipotez umieszczających poszukiwaną kolebkę gdzieś na obszarach od Europy po Subkontynent Indyjski. Założenie, iż w samych językach znajdują się wszystkie dowody niezbędne do przeprowadzenia prawidłowej rekonstrukcji historycznej oraz zlokalizowania miejsca ich narodzin, zostało poddane krytyce między innymi przez Colina Renfrewa (2001). Co więcej, jak pisze Lehmann (1996: 260–262), lingwistyczne badania nad protojęzykiem indoeuropejskim napotykają wiele problemów, ponieważ opierają się głównie na materiale rekonstruowanym, który z definicji nie jest w pełni wiarygodny. Wobec wymienionych trudności związanych z poszukiwaniem prajęzyka nad wyraz trafne będzie tu stwierdzenie, że „obecnie wydaje się raczej oczywiste, iż nie istnieje metoda czysto językoznawcza, która pozwoliłaby umiejscowić w czasie i przestrzeni język praindoeuropejski, mimo iż samo pojęcie jest konstrukcją natury lingwistycznej” (Pstrusińska 2005: 30).

W XX wieku głos w sprawie praindoeuropejskiej zabrała również archeologia, przypisując wybranym kulturom poświadczonym archeologicznie miano kolebki praindoeuropejskiej. Powiązanie archeologicznych danych z pozostałościami językowymi dostarczało nowych możliwości służących lepszemu zrozumieniu użytkowników języka praindoeuropejskiego¹¹. Na podstawie odkryć archeologicznych James P. Mallory wyznaczył cztery najlepiej poświadczone modele: bałtycko-pontyjski (-kaspijski), anatolijski, centralno-europejsko-bałkański i pontyjsko-kaspijski, przypisując najmniej wad pierwszemu z nich (Pstrusińska 2005: 29–30, za: Mallory 1997). Jednakże mimo iż owe koncepcje opierają się

¹¹ Rozważania na temat potrzeb współpracy archeologów i językoznawców oraz tworzenie wspólnych hipotez przedstawia w swej książce *Archeologia i język* Colin Renfrew, zob. Renfrew 2001.

na danych bardziej uchwytnych niż rekonstrukcje językowe, chociażby dzięki możliwościom dokładniejszego określania czasu ich pochodzenia, z całą pewnością nie rozwiązują zagadki naszej praojczyzny. Również archeologia napotyka szereg problemów wynikających przede wszystkim z niemożności powiązania odkryć archeologicznych ze społecznością mówiącą danym językiem, natomiast dla językoznawców współpracujących z archeologami wielce problematyczny jest proces rozprzestrzeniania się tych języków (Lehmann 1996: 262–263).

Pytania o kolebkę i język Praindoeuropejczyków pozostają wciąż bez odpowiedzi, a obok nich pojawiają się kolejne, dotyczące posiadanej przez nich kultury, w tym sposobu życia. Mnożą się liczne hipotezy, których zasadność jest zwykle podważana, bazując bowiem na szczątkowym i niekompletnym materiale językowym czy archeologicznym. Wiele miejsca w europejskiej literaturze naukowej poświęcano również tak zwanym ludom indyjskim oraz irańskim, które przed rozpadem miały tworzyć wspólnotę wędrującą przez stepy Azji Centralnej w kierunku Półwyspu Indyjskiego. Istnienie tej wspólnoty niejednokrotnie potwierdzano, opierając się na odkryciach archeologicznych oraz na rekonstrukcji tak zwanego języka indoirkańskiego na podstawie zawartych w Aweście i Wedach danych językowych¹². Rozpad owej wspólnoty uchodził nierzadko za jeden z najbardziej doniosłych momentów w historii ludów określanych jako indoeuropejskie. Uczeni, analizując wymienione teksty, skonstruowali na przykład podważaną przez współczesnych badaczy koncepcję inwazji aryjskiej na Indie, która miałaby wyjaśniać obecność języków indoeuropejskich na tamtych terenach¹³. Zarówno hipoteza o podboju Indii, jak i wiele innych znajdowało oparcie w teoretycznych założeniach budowanych poprzez zestawianie ze sobą niekompletnych danych językowych i archeologicznych z informacjami pochodzącymi z dawnych tekstów, jeśli takie w ogóle przetrwały do czasów obecnych. Co prawda zestawiono ze sobą pewne elementy układanki indoirkańskiej oraz praindoeuropejskiej, jednak wciąż pozostało zbyt wiele pustych miejsc uniemożliwiających odtworzenie obrazu odległej przeszłości.

Kiedy pod koniec XIX wieku Schrader w swojej pracy dotyczącej wykoncypowanej społeczności praindoeuropejskiej napisał, iż rekonstrukcja kultury naszych przodków będzie możliwa tylko wówczas, gdy będą współpracować ze sobą „trzy siostry: Lingwistyka, Archeologia i Historia” (Lehmann 1996: 260), z pewnością nie mógł wiedzieć, że niecałe sto lat później pojawi się dziedzina nauki wytyczająca nowe drogi również na gruncie humanistyki. W ciągu ostatnich kilku dziesięcioleci badania z zakresu biologii molekularnej przyczyniły się do stworzenia

¹² Mallory przedstawia cztery strefy, z których mieliby pochodzić Indoirkańczycy: obszar między górami Ural a rzeką Jenisej, między Uralem a Dnieprem, teren dzisiejszego Iranu i Indii oraz Centralną Azję, które następnie łączy w dwa większe obszary: między Dnieprem a Jenisejem oraz Centralną Azję – Iran – Indie (Mallory 2002).

¹³ Nie sposób w tym miejscu nie wspomnieć, jaki wpływ miała, co prawda istotnie przeformułowana, teoria o istnieniu rasy aryjskiej na rasową koncepcję nazistowskich teoretyków Trzeciej Rzeszy.

takich dyscyplin naukowych jak historia i geografia ludzkich genów, archeogenetyka, genealogia molekularna, genetyka populacyjna czy też biosocjolingwistyka¹⁴. Wyniki prac badawczych prowadzonych przez naukowców w obrębie tych interdyscyplinarnych dziedzin zaczęły stopniowo skłaniać uczonych posługujących się „tradycyjnymi narzędziami badawczymi” do weryfikowania hipotez dotyczących migracji ludów, związków między grupami żyjącymi w Eurazji i w innych częściach świata (Pstrusińska 2004: 47). Genetyka molekularna często udziela zaskakujących odpowiedzi na pytania o etnogenezę ludów, natomiast ustalenia dokonane przez naukowców tej dziedziny są obecnie trudne do zakwestionowania. I choć na podstawie badań z zakresu genetyki populacyjnej trudno jak dotąd odpowiedzieć na część pytań interesujących językoznawców zajmujących się językoznawstwem historycznym, to uzyskane informacje są niezwykle istotne dla wiedzy o pochodzeniu, historii, podziałach, migracjach, mieszanii się z innymi grupami etnicznymi lub językowymi społeczności, które badamy.

Obok badań nad miejscem pochodzenia oraz czasem wyewoluowania ludzi współczesnych, a także kierunkami ich wędrówek, w spektrum zainteresowań genetyki populacyjnej znalazł się również istotny dla naszych rozważań problem wskazania tak zwanej praojczyzny mieszkańców Eurazji oraz powiązań genetycznych między poszczególnymi ludami wędrującymi po tym obszarze. Dotychczas „nie udało się biologom molekularnym znaleźć takiej specyficznej grupy, odrębnej genetycznie, którą można by uznać za Pra- czy Protoindoeuropejczyków [...]” (Pstrusińska 2002: 81), lecz szereg opublikowanych w ciągu ostatnich kilku lat prac dostarcza nam istotnych danych na temat etnogenezy ludów mówiących językami indoeuropejskimi.

Początkowe ustalenia wynikające z prowadzonych badań genetycznych po części potwierdziły hipotezy oparte na danych archeologicznych i językowych, a mianowicie iż obecni mieszkańcy Półwyspu Indyjskiego wykazują o wiele większy stopień pokrewieństwa z Europejczykami niż z innymi Azjatami czy też ludami Afryki (Cavalli-Sforza 1994). Więcej informacji odnoszących się do związków genetycznych pomiędzy Europejczykami a Hindusami dostarczyła nam publikacja z 2000 roku *An Indian Ancestry. A Key for Understanding Human Diversity in Europe and Beyond*, będąca wynikiem szeroko zakrojonych badań polegających na analizie DNA mitochondrialnego i chromosomu Y pochodzących z Indii, Chin, Kaukazu, Anatolii i Europy. Wyniki przeprowadzonej analizy potwierdziły rezultaty wcześniejszych badań genetycznych. Pozwoliły też określić w przybliżeniu czas, kiedy interesujące nas ludy europejskie i indyjskie mogły tworzyć wspólnotę, na około 50 000 lat temu. Dowody genetyczne wydają się w świetle tych badań wystarczające dla podważenia tak zwanej „inwazji aryjskiej” na obszary obecnych Indii, która miała nastąpić około 2000 lat p.n.e. Bardzo istotne jest także ustalenie, że populacja zachodniej części

¹⁴ Należy zaznaczyć, że owe badania genetyczne prowadzone są przez zespoły badawcze, a nie przez pojedynczych badaczy.

dzisiejszego Iranu (do pustyni Daszt-e Kawir i Daszt-e Lot na wschodzie), posługująca się językiem perskim, jest genetycznie bliżej związana z mieszkańcami starożytnej Mezopotamii aniżeli z innymi grupami z tak zwanych ludów irańskich czy mieszkańcami Środkowej Azji. Wskazuje to zatem raczej na zmianę języka niż na terytorialną ekspansję ludów irańskich w kierunku zachodnim. Inny ważny wniosek wysunięty przez genetyków dotyczył niewielkiego udziału genów mieszkańców tej części Azji Środkowej, z której rzekomo mieli przybyć Hindusi, w indyjskiej puli genetycznej, co wskazuje na względny brak kontaktów między mieszkańcami Indii a ludami przebywającymi na terenach znajdujących się na północny zachód od Subkontynentu Indyjskiego w tak zwanej Azji Centralnej¹⁵ (Kivisild 2000: 267–275). Potwierdzenie takiego obrazu odnajdujemy również w publikacji z 2006 roku *Polarity and Temporality of High-Resolution Y-Chromosome Distributions in India Identify Both Indigenous and Exogenous Expansions and Reveal Minor Genetic Influence of Central Asian Pastoralists*, będącej podsumowaniem wyników badań kolejnego projektu naukowego. Analiza genetyczna wykazała, iż proces tworzenia się indyjskiego obrazu genetycznego zakończył się około 10 000–15 000 lat temu i po tym czasie rezerwuar genów mieszkańców Indii był w bardzo niewielkim stopniu wzbogacany przez geny pochodzące z terenów centralnoazjatyckich (Sengupta 2006).

Kluczowa dla niniejszych rozważań publikacja *The Eurasian Heartland. A Continental Perspective on Y-Chromosome Diversity*, jaka ukazała się w 2001 roku, dostarczyła informacji także dla poszukiwaczy indoeuropejskiej praojczyzny. Tym razem naukowcy objęli badaniami prawie 2000 osób z obszarów Eurazji. Jednym z wielu istotnych rezultatów było ustalenie, iż rezerwuar genetyczny ludności zamieszkującej obszar obecnego północnego Pakistanu, rejon wężła gór Hindukuszu, Pamiru i Karakorum, jest bardziej zróżnicowany i znacznie starszy niż w innych badanych terenach Eurazji. To właśnie ów rezerwuar

stanowił źródło genów, które emitując w różnych kierunkach i w różnych okresach wiele zmutowanych fal ludności, wytworzyło zarówno populację indyjską, jak i prawie całą europejską, pozostałe azjatyckie (oprócz bliskowschodnich) oraz przedkolumbijskiej Ameryki (Pstrusińska 2002: 82, za: Wells 2001).

Biorący udział w tym projekcie naukowcy utworzyli tak zwane *neighbor-joining tree* dla ponad sześćdziesięciu populacji eurazjatyckich. Ów schemat będący zestawieniem uzyskanych wyników z danymi dotyczącymi języków, jakimi posługują się obecnie te populacje, informuje o tym, iż tworzyły one kiedyś jedną wspólnotę. Jednakże obraz pokrewieństw pomiędzy poszczególnymi grupami, który wyłania się z tego diagramu, nie pokrywa się z żadnym dotychczasowym językoznawczym podziałem języków indoeuropejskich. Co istotne dla niniejszych rozważań, przedstawiona tu analiza związków genetycznych mię-

¹⁵ Terminy Azja Centralna i Azja Środkowa nie są synonimami.

dzy grupami językowymi wykazuje, że granica między Europą a Azją nigdy nie stanowiła znaczącej bariery dla licznych migracji ludów, a tym samym dla mieszania się ich genów (Wells 2001: 10 244–10 249). Wobec uzyskanych wyników „podział na Europejczyków i Azjatów jest anachronizmem. Brak jest wyraźnej granicy między Europą i Azją, mamy tylko granice konwencjonalne i ideologiczne przyjęte od stuleci” (Pstrusińska 2002: 82, za: Malaspina 2000).

Na podstawie zaprezentowanych powyżej wyników badań z zakresu genetyki molekularnej, z całą pewnością niewyczerpujących zbioru wszystkich prac z tej dziedziny relewantnych dla dyskusji indoeuropejskiej, wyraźnie widać, iż dzieje ludów Europy i Azji są ze sobą ściśle powiązane. Ich losy niemal bezustannie splatały się ze sobą, pozostawiając ślad owych kontaktów nie tylko we współczesnych językach czy w dowodach archeologicznych, ale przede wszystkim w zapisie genetycznym jednostek, także tych tworzących obecnie populację użytkowników języków zwanych indoaryjskimi.

Przez dziesiątki lat rozwiązywaniem historycznych zagadek dotyczących języków i ich użytkowników zajmowały się takie dziedziny wiedzy jak językoznawstwo, historia, archeologia. Jednakże wbrew słowom Schradera, współpraca „trzech siostr” nie okazała się wystarczająca, by odpowiedzieć na dręczące naukowców pytania o pochodzenie nasze i naszych języków. Pomimo braku z ich strony pełnych i satysfakcjonujących odpowiedzi powyższe dyscypliny dostarczyły wyjaśnień na swoją miarę, konfrontowanych obecnie z rezultatami badań wciąż rozwijających się nauk ścisłych, przede wszystkim biologią molekularną. Ogromny potencjał pionierskich dziedzin interdyscyplinarnych, tworzonych poprzez współpracę humanistów z genetykami, widoczny jest w niniejszym artykule tylko w niewielkim stopniu w przedstawionych wynikach badań nad pochodzeniem ludów Eurazji.

Jeśli – natomiast – obraz stworzony przez genetyków molekularnych jest prawdziwy, wyłania się konieczność weryfikacji wielu dotychczasowych poglądów w zakresie, między innymi, archeologii, etnologii, antropologii kulturowej, religioznawstwa, historii czy językoznawstwa, zwłaszcza historyczno-porównawczego (Pstrusińska 2002: 82).

W świetle obecnego stanu wiedzy, opartego na rozwijających się nowoczesnych, interdyscyplinarnych dziedzinach naukowych dostarczających wciąż nowych informacji, rekonstrukcja jednego prażródła kultury europejskiej jest niemożliwa do przeprowadzenia, ponieważ tak zwanych Praindoeuropejczyków prawdopodobnie wcale nie było. W każdym razie genetyka molekularna takiego źródła nie identyfikuje. I choć wiedza na temat naszego pochodzenia jest wystarczająca, by konstruować mapę wędrówek naszych genów, a tym samym kontaktów wszystkich ludów świata, odtworzenie obrazu związków językowych i kulturowych, jakie zachodziły między ludźmi, wymaga nie tylko dalszego pogłębiania wiedzy, ale również zmiany sposobu postrzegania tak zwanych kręgów kulturowych i rodzin językowych.

BIBLIOGRAFIA

- Bopp F., 1816, *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*, Frankfurt am Main.
- Cavalli-Sforza L.L., 1994, *The History and Geography of Human Genes*, Princeton.
- Cavalli-Sforza L.L., 1997, *Genes, Peoples and Languages*, „Proceedings of the National Academy of Sciences”, t. 94, s. 7719–7724; www.pnas.org (luty 2009).
- Frederic L., 1998, *Słownik cywilizacji indyjskiej*, Katowice.
- Grierson G.A., 1867–1973, *Linguistic Survey of India*, 19 woluminów, Delhi.
- Grimm J., 1819–1837, *Deutsche Grammatik*, Göttingen–Berlin.
- Hobson J.M., 2004, *The Eastern Origins of Western Civilisation*, Cambridge.
- Kieniewicz J., 1999, *Spotkania wschodu*, Gdańsk.
- Kivisild T. et al., 2000, *An Indian Ancestry. A Key for Understanding Human Diversity in Europe and Beyond*, [w:] *Archeogenetics DNA & Population Genetics of Europe*, red. C. Renfrew, K. Boyle, Cambridge, s. 267–275.
- Kuhn A., 1845, *Zur ältesten Geschichte der indogermanischen Völker*, Berlin.
- Lehmann W.P., 1995, *Historical Linguistics*, London–New York.
- Lehmann W.P., 1996, *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*, London–New York.
- Malaspina P. et al., 2000, *Human Y-Chromosomal Networks and Patterns of Gene Flow in Europe, West Asia and North Africa*, [w:] *Archeogenetics DNA & Population Genetics of Europe*, red. C. Renfrew, K. Boyle, Cambridge, s. 163–165.
- Mallory J.K., 1997, *The Homelands of Indo-European Linguistic Spread*, [w:] *Archeology and Language I. Theoretical and Methodological Orientations*, red. R. Blench, M. Spriggs, London.
- Mallory J.K., Mair V.H., 1998, *The Tarim Mummies. Ancient China and the Mystery of the Earliest Peoples from the West*, London.
- Mallory J.K., 2002, *Archeological Models and Asian Indo-Europeans*, [w:] *Indo-Iranian Languages and Peoples*, red. N. Sims-Williams, Oxford.
- Masica C.P., 1991, *The Indo-Aryan Languages*, Cambridge.
- Milewski T., 1975, *Językoznawstwo*, Warszawa.
- Olson S., 2003, *Mapowanie historii ludzkości*, tłum. M. Koraszewska, Poznań.
- Polomé E.C., 2002, *Some Thoughts about the Indo-European Homeland*, [w:] *Indo-European Perspectives*, red. M.R.V. Southern, Washington, s. 233–240.
- Pstrusińska J., 2002, *O mnogości idei na temat Praindoeuropejczyków* (wersja skrócona) „Alma Mater”, nr 43, Kraków, s. 25–26.
- Pstrusińska J., 2004, *Remarks on the Origins of the Kurds in the Light of Human Population Genetics*, [w:] *International Conference on Kurdish Studies*, Kraków, s. 47–51.
- Pstrusińska J., 2005, *O mnogości idei na temat Praindoeuropejczyków*, [w:] *Spotkania Klubu Historii Idei 1996–2004*, red. E. Śnieżyńska-Stolot, Kraków, s. 29–34.
- Pstrusińska J., 2007, *O rozwoju idei na temat obecności Celtów w Azji Środkowej*, „Alma Mater”, nr 93, Kraków, s. 80–82.
- Renfrew C., 2001, *Archeologia i język*, tłum. E. Wilczyńska, A. Marciniak, Warszawa–Poznań.
- Rozwadowski A., 2003, *Indoirańczycy – sztuka i mitologia*, Poznań.
- Said E.W., 2005, *Orientalizm*, tłum. M. Wyrwas-Wiśniewska, Poznań.
- Schlegel F., 1808, *Über die Sprache und Weisheit der Indier*, Heidelberg, repr. 1977, Amsterdam.
- Schrader O., 1883, *Sprachvergleichung und Urgeschichte*, Jena.

- Sengupta S. *et al.*, 2006, *Polarity and Temporality of High-Resolution Y-Chromosome Distributions in India Identify Both Indigenous and Exogenous Expansions and Reveal Minor Genetic Influence of Central Asia Pastoralists*, „The American Journal of Human Genetics”, t. 78, s. 202–221; www.ajhg.org (luty 2009).
- Wells R.S. *et al.*, 2001, *The Eurasian Heartland. A Continental Perspective on Y-Chromosome Diversity*, „Proceedings of the National Academy of Sciences”, t. 98, 10 244–10 249; www.pnas.org (luty 2009).

A Pre-Source of the European Culture – about the Possibilities of Reconstructing of the Indo-European Culture and Language

SUMMARY

The purpose of this article is an attempt to present, in the light of the history of scientific research on the Indo-European issue, the reconstructions of the relations and conditions, which led to the coming into existence of two seemingly different civilizations: the European and the Indian.

A history of European research on languages and cultures of the peoples of India and Europe, being the reflection of scientific paradigms shaping the development of European humanistic thought, reveals the process of verification of hypothesis based on incomplete and insufficient linguistic and archeological data.

In the field of research on the history of the Eurasian peoples, it was historical linguistics that revealed in the nineteenth century a similarity between the ancient languages of India and those of Europe. This finding has initiated the development of large scale research on the history of Indo-European peoples. However, the knowledge and apparatus which the linguists of that time had at their disposal appeared to be insufficient, especially where the attempts to reconstruct the Praindo-Europeans' culture were concerned.

At the beginning of the twentieth century systematic archeological excavations provided new possibilities for the understanding the speakers of European and Indian ancient languages. However, the knowledge proved unsatisfactory, as a series of inquiries remained unanswered.

Innovative quality in the field of Indo-European knowledge was brought by population genetics, which was developed in the second half of the twentieth century. Some of the researchers' outcomes, which have been conducted by interdisciplinary teams of scientists, proved to be, to a certain extent, unexpected in view of the fact that they have verified several hypothesis based on linguistic and archeological research. Though genetic study confirmed the existence of a common origin of the European and Indian populations, it shifted the time of the split of this source for thousands years earlier and specified the area of Central Asia as the cradle of so-called Indo-European population. Moreover, genetic study brought to light the fact that the genes of their descendants had simultaneously been intermingling. Such a conclusion devaluates the present division between East and West, as well as between Europe and Asia.

NOTA AUTORSKA

Katarzyna Tułak jest absolwentką indianistyki na Wydziale Filologicznym UJ. Obecnie specjalizuje się w zagadnieniach socjolingwistycznych obszarów Pakistanu, ze szczególnym uwzględnieniem języków występujących w północno-zachodniej części tego kraju. Przygotowuje rozprawę doktorską z zakresu badań nad socjolingwistycznym i historycznym obrazem społeczności zamieszkującej północno-zachodnią część Pakistanu.